

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:38 (Mart 2008)

**EL MÜEYYED'İN İTTİHAT VE TERAKKİ'YE CEVABI
MISIRLI BİR GAZETECİNİN KANUN-İ ESASİ, İDARE-İ ÖRFİYE
VE
HİLAFET İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ**

Adil BAKTIAYA *

Özet

Kahire'de basılan *el Müeyyed* gazetesi 1909 tarihinde *el Beyan* adıyla ayrı bir broşür yayınladı. Bir tarafı Arapça bir tarafı Osmanlıca olarak basılan broşür İttihat ve Terakki yanlısı İstanbul basınının gazeteye yönelttiği bazı suçlamaları cevaplandırmak amacıyla kaleme alınmıştı ve suçlamaların niteliği nedeniyle gazete, Kanun-i Esasi, İdare-i Örfiye ve Osmanlı hilafetiyle ilgili görüşlerini özetle ve açıkça ilan etmek durumunda kalmıştı.

El Müeyyed gazetesi Şeyh Ali Yusuf tarafından kurulmuştu ve onun çabalarıyla çıkarılmaktaydı. Broşürün altında da Ali Yusuf'un imzası vardı. Bu çalışma 1913'te ölen Ali Yusuf'un "el Beyan" başlıklı bu broşürünü hem Ali Yusuf'un biyografisini hem de *el Müeyyed*'in siyasi macerasını göz önünde tutarak incelemeyi amaçlamaktadır.

El Beyan İttihat ve Terakki yönetimine keskin eleştiriler getirmektedir. Şeyh Ali Yusuf Kanun-i Esasi'ye sahip çıkmak ve propagandasını yapmakla birlikte 31 Mart Vakası sonrasındaki gelişmelere, geçici olması gereken İdare-i Örfiye'nin süreklileşmesine ve yönetimde ordunun ağırlığının gittikçe artmasına karşı çıkmaktadır. Ali Yusuf büyük oranda Abdurrahman el Kevakibi'nin *Tebayi-il İstibdat* adlı kitabından devşirerek geliştirdiği İdare-i Örfiye'yle ilgili eleştirilerinin bütün Mısırlıların bakışını yansıttığını iddia etmektedir. Çalışma istisnai özellikler taşıyan bir Mısır/Arap gazetesinin bakışını yansıtmaması bakımından Arapların 1908 Devrimi, Osmanlı hilafeti ve bağımsız bir Arap devletiyle ilgili görüşleri etrafında dönen tartışmalara Mısır cephesini de göz önünde bulunduran bir noktadan bir katkıda bulunmayı ummaktadır.

Anahtar Kelimeler: II.Meşrutiyet, İdare-i Örfiye, Mısır-Osmanlı İlişkileri, İstibdat, Arap Basını, el Müeyyed

"Al Mu'ayyad" Of Shaykh Ali Yusuf And Its Response To The Criticism Of Turkish Newspapers-1909

Abstract

This article interprets the booklet –*el Beyan*- which was published by an Egyptian newspaper in 1909, *el Müeyyed*, owned by Shaykh Ali Yusuf . The booklet covers the attitudes of the

* Yrd.Doç.Dr., İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı

Shaykh Ali Yusuf towards Kanun-i Esasi, the reign of Union and Progress Party and the Ottoman / Arabian Chaliphate. Shaykh Ali Yusuf argues his thoughts against the claims of the newspapers which were in favour of the Union and Progress Party under three titles: “*El Müeyyed* and Kanun-i Esasi”, “*El Müeyyed* and the Caliphate” and “*El Müeyyed* and İzzet Abid Pasha”. *El Beyan* features that Shaykh Ali Yusuf is in favor of Kanun-u Esasi however is not approving the military regime of the Union and Progress Party in the capital. The main theme of this article is to point out the importance of *el Beyan* as an example of Egyptian and Arabian nationalist thought about Second Constitution in the Ottoman Empire.

Keywords: Second Constitution, Progress and Union Party, Ottoman-Egyptian Relations, Arabic Press, Tyranny

“İstanbul’daki gazete sahiplerinin bazıları oturup düşünürlerse Abdülhamid yönetimini meşrutiyet yönetimine tercih etmelerinin daha makul olduğunu fark edeceklerdir. Çünkü Abdülhamit, hükümeti eleştirmesinler diye onlara bol bol para verirdi. Oysa şimdi hükümeti eleştirmek bir yana divan-ı harp korkusuyla her şeyi yalan yanlış alkışlamak zorundalar”
Ali Yusuf

Giriş

Kahire’de basılan *el Müeyyed* gazetesi 1909 tarihinde *el Beyan* adıyla ayrı bir broşür yayınladı. Bir tarafı Arapça bir tarafı Osmanlıca olarak basılan broşür İttihat ve Terakki yanlısı İstanbul basınının gazeteye yönelttiği bazı suçlamaları cevaplandırmak amacıyla kaleme alınmıştı ve suçlamaların niteliği nedeniyle gazete, Kanun-i Esasi, İdare-i Örfiye ve Osmanlı hilafetiyle ilgili görüşlerini özetle ve açıkça ilan etmek durumunda kalmıştı.

El Müeyyed gazetesi Şeyh Ali Yusuf tarafından kurulmuştu ve onun çabalarıyla çıkarılmaktaydı. Broşürün altında da Ali Yusuf’un imzası vardı. Bu çalışma 1913’te ölen Ali Yusuf’un “el Beyan” başlıklı bu broşürünü hem Ali Yusuf’un biyografisini hem de *el Müeyyed*’in siyasi macerasını göz önünde tutarak incelemeyi amaçlamaktadır.

El Beyan İttihat ve Terakki yönetimine (broşürün yasaklanmasının gerekip gerekmediğiyle ilgili fikri sorulan Matbuat-ı Dahiliye Müdürü’nün ifadesiyle) “şiddetli, ama edibâne” eleştiriler içermektedir.¹ Ali Yusuf büyük oranda Abdurrahman el Kevakibi’nin *Tebayi-il İstibdat* adlı kitabından devşirerek geliştirdiği İdare-i Örfiye’yle ilgili keskin eleştirilerinin bütün Mısırlıların bakışını yansıttığını iddia etmektedir. Bu çalışma (Ali Yusuf’un görüşlerinin temsil yeteneğinin kendisinin iddia ettiği kadar olmadığı varsayılsa bile) istisnai özellikler taşıyan bir Mısır/Arap gazetesinin bakışını yansıtmaya bakımından Arapların 1908 Devrimi, Osmanlı hilafeti ve bağımsız bir Arap devletiyle ilgili görüşleri etrafında

¹ Matbuat-ı Dahiliye Müdürü’nün Mütalaası, 14 Temmuz 1325, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Siyasi Evrak (DH.SYS)* Dosya No 58/3 içinde. *El Beyan* broşürü Ali Yusuf’un kaleme aldığı bir metinle metnin sonuna eklenmiş iki mektuptan oluşmaktadır. Mektuplar Ali Yusuf’un adı verilmeyen bir mebusla arasında geçen bir yazışmadır. Ali Yusuf’un görüşleri bu broşürde beyan ettiği görüşlerdir. Broşür için bkz. “Beyan Fi Hittat-i l’Müeyyed: Tücah ed Devlet-i l’Aliyye l’Osmaniyye”, 14 Cemad-i Sani Sene 1327 (2 Yulyu Sene 1909), *DH.SYS*, Dosya No 58/3 içinde.

dönen tartışmalara Mısır cephesini de göz önünde bulunduran bir noktadan bir katkıda bulunmayı ummaktadır.

Aşağıda önce *el Müeyyed*'in içinde doğduğu düşünsel ve siyasi ortamın genel bir çerçevesi çizilecek ve Şeyh Ali Yusuf ile *el Müeyyed*'in Mısır basını içindeki yerine dair bir değerlendirme yapılacaktır. Bu bölüm ayrıca Ali Yusuf'un *el Müeyyed*'te izlediği genel yayın politikasını, siyasi duruşunu ve Osmanlı Devleti'ne yönelik tavrını anlamada yardımcı olacak bazı dönüm noktalarının tespit edilmesini sağlayacaktır.

Şeyh Ali Yusuf'un Kanun-i Esasi, İdare-i Örfiye ve Arap hilafetini savunduğu iddialarına dair düşüncelerinin yer verileceği ikinci bölümde kendisine yöneltilmiş suçlamalara karşı geliştirdiği argümanların sistemleştirilmiş bir şekilde aktarılması tercih edilmiştir. Ali Yusuf'un argümanlarına müdahale edecek değerlendirmeler ise eklenen notlarda ve sonuç bölümünde yapılmıştır.

I) Şeyh Ali Yusuf ve El Müeyyed'in Doğuşu

1. El Müeyyed'in Doğuşu

1863'te Yukarı Mısır'da Belsfura adlı bir köyde doğmuş olan Ali Yusuf ilk gazetecilik tecrübesini Faris eş Şidyak'ın *el Kahire* gazetesinde kazandı. 1884'ten sonra *Mir'at üş Şark*'ta çalışmaya başladı. Mart 1886'da bu gazetenin yayını durdurulduğunda el Ezher'deki ahababı Şeyh Ahmed el Madi'nin finansal desteğiyle kendi haftalık edebiyat gazetesi *el Edeb*'i çıkartmaya başladı. İki yıl sonra Şeyh el Madi bir kez daha Ali Yusuf'a finansal destek sağladı; bu defaki gazete Yusuf Ali'yi siyaset alanına sokacak olan *el Müeyyed* idi.² *El Müeyyed*'in ilk sayısındaki çıkış yazısında dürüst bir yayının amacının hükmedenle hükmedilenin görüşlerinin birbirlerine sunulması ve yorumlanması olduğu yazılıyor ve ardından "Mısırlılar, işte size, yalnız size hizmet etmeyi ve sizi değerli fikirler ve hakikate uygun haberlerle temsil etmeyi amaç edinmiş bir gazete" deniyordu.³

Gazetenin çıkış zamanlaması da çok iyiydi, siyasi gazeteciliğin geçirdiği uzun bir durgunluk döneminin ardından çıkmıştı ve aşağıda değinileceği gibi somut bir ihtiyaca karşılık gelmişti. Mısır'da siyasi gazetecilik Hıdiv İsmail (1863-1879) zamanında büyük bir ilerleme kaydetmiş, ancak önce Arabi Paşa isyanı sonra da İngiliz işgalini takip eden tutuklama ve sürgünler ve yürürlüğe konulan son derece kısıtlayıcı bir basın kanunu (1881) siyasi basının faaliyetlerinde ani bir kesinti

² Ayrıntılı biyografik bilgiler için bkz. Abbas Kelidar, "Shaykh 'Ali Yusuf: Egyptian Journalist and Islamic Nationalist", *Intellectual Life in the Middle East, 1890-1939* içinde, Marwan R. Buheiry (der.), American University of Beirut, Beirut, 1981, s.10-21; Arthur Goldschmidt Jr, "Yusuf, Shaykh 'Ali", *Biographical Dictionary of Modern Egypt*, Lynne Rienner Publ., Boulder, 2000, s.230-231; Perl Bearman, "Yūsuf, Alī (1863-1913)", *Encyclopaedia of Islam*, edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel and W.P. Heinrichs, Brill, 2007, Brill Online, 11 February 2007, http://www.encyislam.brill.nl/subscriber/entry?entry=islam_SIM-8044.

³ Afaf Lutfi Al-Sayyid, *Egypt and Cromer: a Study in Anglo-Egyptian Relations*, Frederick A. Praeger, New York-Washington, 1969, s.96.

yaratmıştı. 1882-1889 arasında Arapça gazete sayısı çok azdır. Bir tarihçi 1880'leri işgalin sebep olduğu bir "entelektüel felç" durumu olarak tanımlamıştır.⁴

1890'larda ise Mısır basınının manzarası çok farklıdır. 1892'de Amerikalı bir gözlemci Mısır'da 46 periyodik yayın bulunduğunu yazmıştı. Bunların 20 tanesi Arapça, 12'si Fransızca, 8'i Rumca, 5'i İtalyancaydı. İngiliz yönetiminde olmasına rağmen yalnızca bir tane İngilizce yayın bulunmaktaydı. 20 Arapça yayının 15 tanesi gazeteydi. Bunların arasında en popüler olan *el Mükettem*'in 3000 civarında abonesi bulunmaktaydı. Beş yıl sonrasında *El Mükettem*, *El Ahram* ve *El Müeyyed*'in her birinin yaklaşık altışar bin abonesi vardı.⁵ Önde gelen bu üç gazeteden *El Mükettem* İngiliz (ve İngiliz işgalinin sürmesi) yanlısı, *El Müeyyed* çoğu zaman Osmanlı yanlısı, *el Ahram* ise ılımlı Fransız yanlısı olarak bilinmekteydi.⁶ Mustafa Kamil'in *el Liva*'yı (1900), Lütfi es Seyyid'in *el Ceride*'yi (1907) yayınlamaya başlamasına kadarki dönemde Mısır basını bu üç büyük gazete tarafından domine edilmiştir.

El Mükettem'in işgali savunması bir grup Mısırlıyı Mısır'ın milli çıkarlarını savunacak bir gazetenin yayınlanması için harekete geçirdi. Bir yıl geçmeden *el Müeyyed* yayına başlamış, başına Şeyh Ali Yusuf getirilmişti. Bu gazete *el Mükettem*'in İngiliz yanlılığına da, *el Ahram*'ın Fransız yandaşlığına da karşıydı ve milliyetçi fikirlerle İslami değerleri savunuyordu. İşgal sonrasında bu türden bir gazete ilk defa yayınlanıyordu. Böylece *El Müeyyed* başlarda var olan bir eksiği, Mısır halkının asıl çoğunluğunun temsilini engelleyen bir eksikliği gidermeye aday olmuştu. Diğer iki gazete ya Fransız ya İngiliz yanlısıydı, *el Müeyyed* ise Mısır'ı ve Osmanlı Devleti'ni savunuyordu; diğer iki gazetenin kurucuları Suriyeliydi, Şeyh Ali Yusuf ise Mısırlı bir köylüydü; diğer iki gazetenin kurucuları Hıristiyandı, Şeyh Ali Yusuf el Ezher'de okumuş bir Müslümandı.⁷

El Müeyyed'in İngiliz yanlısı *el Mükettem* gazetesinin yayına başlamasının hemen bir kaç ay sonrasında sokaklarda boy göstermesi *el Mükettem*'in çizgisine muhalif milliyetçilerin ve ıslahatçıların gazeteye büyük ilgi göstermelerine sebep olmuştu. Kısa bir süre sonra Mustafa Kâmil, Sa'd Zağlul, Muhammed Ferid gibi milliyetçilerin, Reşit Rıza, Muhammed Abduh, Kasım Emin gibi ıslahatçıların ve Abdurrahman el Kevakibi gibi pek çok ünlü simanın yazıları *el Müeyyed*'in sütunlarında boy göstermeye başladı. Gazete Lord Cromer'la arası bozuk olan başbakan Mustafa Riyaz Paşa tarafından da desteklenmekteydi.⁸

⁴ Ami Ayalon, *The Press in the Arab Middle East: A History*, Oxford University Press, Oxford, 1995, s.51-52.

⁵ Stephen Sheehi, "Arabic Literary-Scientific Journals: Precedence for Globalization and the Creation of Modernity", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, Duke University Press Vol. 25, No. 2, 2005, s.442.

⁶ Al-Sayyid, s.96; Abbas Kelidar, "The Political Press in Egypt, 1882-1914", *Contemporary Egypt: through Egyptian Eyes (Essays in honour of Professor P.J. Vatikiotis)* içinde, Charles Tripp (ed.), Routledge, London, 2001, s.6.

⁷ Ali Yusuf el Ezher'den eğitimini bitirmeden ayrılmak durumunda kalmış, belki de yarım kalmış da olsa bu eğitimi nedeniyle çevresindeki insanlarca "Şeyh" lakabıyla çağırılmıştır.

⁸ Bearman, *age*. Gazetenin kuruluş dönemiyle ilgili olarak ayrıca bkz. Arthur Goldschmidt Jr, "The Egyptian Nationalist Party: 1892-1919", *Political and Social Change in Modern Egypt* içinde, P.M. Holt (der.), Oxford University Press, Londra, 1968, s.310.

Sonradan saflar daha da netleşecek, Mısır toplumu “işgal yanlıları” olarak görülenlerle milliyetçiler, Hıristiyanlarla Müslümanlar olarak kutuplaşmaya başlayacaktı. Bu süreçte *el Mükettem* ve *el Müeyyed* iki ucun öne çıkan temsilcileri olarak görülmüşlerdir. Yayın hayatı boyunca *El Müeyyed* Osmanlı taraftarı olarak gözüke de (ve çoğu zaman öyle olsa da) Osmanlı Devleti’ne yönelik politikasına farklı dönemlerde farklı kaygılar hâkim olmuştur. Jön Türk Devrimi’nin bir kaç yıl öncesinde yaşanan bir değişim *el Müeyyed*’in politikasının geçirdiği evrime biraz daha yakından bakmayı gerektirecek kadar önemlidir.

2.El Müeyyed’in Osmanlı Devleti’ne Yönelik Tavrında Eski Dönem/Yeni Dönem

Öncelikle *el Müeyyed*’in Arap milliyetçiliğinin değil ondan çok farklı bir gelişme seyri izlemiş olan Mısır milliyetçiliğinin ve İslami modernizmin sesi olduğunu belirtmek gerekir. Bu farklılık genel yayın politikası itibariyle bir Mısır gazetesi olan *el Müeyyed*’in Osmanlı Devleti’ne yönelik tavrı konusunda belirleyicidir. Buna karşın aşağıda değinileceği gibi *el Müeyyed* diğer “Mısır gazeteleri”nden de bir farklılık göstermekte, bazı açılardan “Arap gazeteleri”ne benzemektedir.

Osmanlı Devleti’nin Arap vilayetleri üzerindeki denetim ve etkisinin gittikçe artmakta olduğu yıllarda Mısır, İngiltere tarafından işgal edilmiş ve bu durum paradoksal bir gelişmeye sebep olmuştur. 1879-1880’de Beyrut sokaklarında ilk defa görülen Osmanlı karşıtı afişler⁹ Arap-Türk ilişkilerinde yeni bir dönemi simgelerken 1882’de Mısır’ın İngiltere tarafından işgali de Mısırlıların Osmanlı Devleti’ne bakışlarında yeni bir dönemi temsil ediyordu; bundan sonra Osmanlı egemenliği altındaki Araplar gittikçe Osmanlı Devleti’ne karşı yabancılaşmaya başlayacak, aynı sıralarda Mısırlılar ise Mısır-Osmanlı Devleti bağına daha çok sahip çıkacaklardır.¹⁰

Mısırlıları Osmanlı Devleti’ne yaklaştıran şey Mısır üzerindeki Osmanlı haklarının İngiliz işgaliyle birlikte bir araçsallık kazanmasıydı. Osmanlı Devleti’nin Mısır üzerindeki egemenlik hakkı İngiliz işgalini gayrimeşru kılmaktaydı ve Fransız desteği de sağlandığında işgalden kurtulmak için yararlanılabilecek bir araç olarak öne çıkmaktaydı.

Arap milliyetçiliği ile Mısır milliyetçiliğinin ayrılığının en önemli göstergesi Mısırlıların Arapçuların gittikçe artan faaliyetlerine ilgi göstermemeleri, (Hidiv Abbas Hilmi ile Aziz Ali el Mısri’nin Arapçı faaliyetleri bir yana bırakılırsa) I.Dünya Savaşı öncesinde Arap siyasi yaşamında önemli bir rol oynamamış olmalarıdır.¹¹ Diğer Arapçuların Mısır’ı dışarıda bırakmalarında Büyük Devletlerin desteğini kaybetmeme endişesinin bir etkisi olduğu tahmin edilebilir. Mısırlılar Avrupa Devletleri’nin emperyalizmine karşı Osmanlı Devleti’nin desteğini elde etmek isterken Suriyeli Araplar Osmanlı Devleti’ne karşı mücadelelerinde aynı güçlerin desteğini kazanmak zorundaydı. Arapçuların bu şekilde Mısır’ı dışlamaları

⁹ Adil Baktıya, *19.Yüzyıl Suriye’sinde ‘Nahda’yı Hazırlayan Sosyoekonomik Koşullar ve ‘Nahda’ İçinde Beliren Siyasi Eğilimler*, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002, s.196.

¹⁰ James Jankowski, “Egypt and Early Arab Nationalism, 1908-1922”, *The Origins of Arab Nationalism* içinde, ed. Rashid Khalidi, Lisa Anderson ve diğ., Columbia University Press, New York, 1991, s.245.

¹¹ Jankowski, “Egypt and Early...”, s. 246.

kendilerine mahsus bir tavır olarak kalmamıştır; 1908’de Jön Türkler de muhtemelen İngiliz tepkisini düşünerek yüzlerini onlara çevirmiş olan Mısırlılardan uzak durmayı tercih etmişlerdi.¹²

Sonuçta Mısır basını da Arap milliyetçiliği konusuna çok nadir olarak yer vermiş ve son derece hareketli olan 1908-1914 döneminde Arap milliyetçiliğinden söz edildiği yerlerde de bu, tasvip etmeyen bir tarzda olmuştur. Mısır basınının Arap milliyetçilerinin gündemine ilgi göstermeyişinin belki de tek istisnası *el Müeyyed*’tir¹³, bunun sebebi de *el Müeyyed*’in zamanla özdeşleştiği ve sözcüsü haline geldiği Hidiv’in politika değiştirmesidir.

1892’de Abbas Hilmi’nin tahta geçmesi hem siyasi basının gelişmesi hem de milliyetçi hareketin güçlenmesi bakımlarından bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Abbas Avrupa nüfuzuna karşı mücadele yürütürken aynı dedesi İsmail gibi basını kullanmış, teşvik etmiş ve korumuştur. Bu süreçte Abbas Hilmi Şeyh Ali Yusuf’la çok özel bir dostluk geliştirmiş ve Şeyh Ali Yusuf’u ölümüne kadar desteklemiştir. Şeyh Ali Yusuf da Abbas’ın en sadık müttefiki olmuş ve bir süre sonra adeta onun sözcüsü durumuna gelmiştir.¹⁴

¹² Jöntürkler devrimin hemen ertesinde Mısırlılara soğuk davranmaya başlamışlardı. Bu tavır *The Times* tarafından da gözlenmişti. Örnek olarak *The Times* önde gelen Mısırlı bir milliyetçinin Beyoğlunda bir miting yapmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne başvurduğunu aktarmaktadır. İttihat ve Terakki söz konusu kişiye izin vermiş fakat konuşma yapacak kişinin konuşmasında İngiltere’ye saldırmamasını ve Mısır’ın boşaltılması talebini dile getirmemesini şart koymuştu. Biraz daha gevşek olmaları için yapılan ricalar fayda etmemiş, milliyetçi lider son koz olarak Jön Türklerden Şerif Hüseyin’e barış ve uzlaşma mesajı götürmek üzere aracılık edebileceğini söylemiş (habere göre bu teklif Jön Türkleri çok eğlendirmiştir), ancak Cemiyet insafa gelmeyince önceden o kadar reklamı yapılan miting bir bir fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Mitinge sadece bir kaç Müslüman katılmıştı. (*The Times*, 29.08.1908) Mısırlı milliyetçilerin işbirliği arayışı sonraları da sürmüştür. Mustafa Kamil’in halefi Muhammed Ferid 1908’te ölen Mustafa Kamil’in bilinen Osmanlı yönelimini devam ettirmişti. 1893’te Tarih *ed’Devla l’Aliyya l’Usmaniyya* [Osmanlı Devlet-i Aliyesi Tarihi] adıyla bir kitap yazmış ve Mısırlıları Osmanlı Devleti’ni desteklemeye davet etmiş olan Muhammed Ferid 1908’de meşrutiyetin ilanını sevinçle karşılamış ve hatta açılacak Osmanlı meclisinde Mısırlıların da temsil edilmesinin mümkün olup olmadığını soruşturmak için girişimlerde bulunmuştur. 1909’da partisi ile İttihat ve Terakki arasındaki ilişkileri pekiştirmek üzere iki kez şahsen İstanbul’a gitmiş, ancak İttihatçıların İngiliz tepkisinden çekinmeleri nedeniyle başarılı olamamıştır. Bkz. James Jankowski, “Ottomanism and Arabism in Egypt, 1860-1914”, *Muslim World*, Cilt 70, Sayı 3-4, 1980, s. 238.

¹³ Jankowski, “Egypt and Early...”, s.249 ve 252-253

¹⁴ Şeyh Ali Yusuf özel hayatında bile Hidiv’in desteğinden yararlanmıştı. Ali Yusuf’un önde gelen şeyhlerden birinin kızıyla yapmak istediği evlilik şeriat mahkemesi tarafından iptal edilmiş, olay kamuoyu gündemini uzun süre meşgul eden bir rezalete dönüşmüştü. İptalin gerekçesi bir gazeteci olarak Ali Yusuf’un adı bir işle iştigal etmekte oluşuydu ki bu, İslamca yasaktı. Ami Ayalon, “Egypt Quest for Cultural Orientation”, *The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies*, Tel Aviv University, 1999. Dört yıllık bir ertelemeden sonra Hidiv’in desteğini arkasına almış olan Şeyh Ali Yusuf gizlice evlenebildi. Skandal hem bir kadının kendi isteğiyle evlenmesi noktasında patlak verdiğiinden dikkat çekiciydi, hem de sınıfsal farklılığın katılığını göstermekteydi. Bkz. Farhat J. Ziadeh, “Equality (Kafa’ah) in the Muslim Law of Marriage”, *The American Journal of Comparative Law*, Cilt 6, Sayı. 4, Güz, 1957, pp. 515. Bu olay sonradan bir romana (Out El Kouloub, *Ramza*, Paris, 1958) ilham olmuştur. Bkz. Badran, Margot. *Feminists, Islam and Nation : Gender and the Making of Modern Egypt*. Ewing, NJ, USA: Princeton University Press, 1994. p 271.

Yoksul bir çevreden gelen Ali Yusuf, Abbas Hilmi ile olan bu dostluğu vasıtasıyla maddi olanaklara ve prestije sahip olmuş, gazetesine ve kendisine bir koruma sağlamıştır. Abbas Hilmi'nin Abdülhamid'e yaptığı yıllık ziyaretlerdeki yol arkadaşı olan Ali Yusuf İslamın ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savunulmasına yaptığı katkılar nedeniyle Abdülhamit tarafından bir nişanla ödüllendirilmiştir.¹⁵

1898'de, yani Hidiv'in tahta çıkışından altı yıl sonra patlak veren Faşoda krizinde Fransa İngiltere karşısında geri adım atmıştı. İngiltere karşısında küçük düşmesi muhtemel bir müttefik olarak Fransa'dan çok fazla şey beklenemeyeceği anlamına gelmekteydi.¹⁶ Bu durumda Abbas Hilmi, İngiltere'ye karşı tutumunu yumuşatma gereğini hissedince *el Müeyyed*'te de buna paralel bir yumuşama görüldü ve sonuçta İngiliz karşıtı milliyetçiler gazeteden uzaklaşmaya başladılar. Mustafa Kamil ile Lütfi es Seyyid rakip gazeteler kurarak o döneme dek milliyetçilerin yayın organı olarak bilinen *el Müeyyed*'in bu konumunu zayıflattılar.¹⁷ İngiltere ile Fransa'nın aralarındaki sorunları bir çözüme bağladıkları 1904'teki *Entente Cordiale* İngiltere'yi Mısır'dan çıkarmak için Fransa'dan yardım bekleyen Mısırlıların son umutlarını da yok etti. Bu olay Hidiv ile onun en sadık müttefiki Ali Yusuf'un gözünde Osmanlı Devleti'nin desteğinin değerini düşürmüş ve bu da bariz bir istikamet değişikliğine sebep olmuştur.

Takip eden dönemde Abbas Hilmi artık İngiltere'ye karşı direnmekle bir şey kazanamayacağını düşünmektedir. İktidara geldiği andan itibaren onu destekleyen Ali Yusuf da bu düşüncede Hidiv'i takip etmiştir. Ali Yusuf elbette birdenbire İngiliz yanlısı olmuş değildir. İngilizlere muhalefeti –Hidiv'in de Cromer'le iktidar mücadelesi devam etmektedir- devam etmekle birlikte artık Hidiv ve Ali Yusuf tarafından İngilizler Mısırlıların birlikte yaşamak zorunda oldukları bir gerçeklik olarak kavranmıştır.

Abbas Hilmi 1900'lerin başlarında Arap politikasına hız verdi, gizlice Arap hilafeti propagandası yapmaya başladı ve bu konuda *el Müeyyed* tarafından desteklendi.¹⁸ Ali Yusuf 1890'larda Hidiv ile Arap halifeliği arasında ilişki kuran dedikoduları küçümseyerek cevaplarırken 1900'lerde tavrını değiştirmiştir. 1907 ile 1909 arasında çok sayıda makalede Osmanlı Devleti'nin merkezîyetçilik yönündeki

¹⁵ Kelidar, "Shaykh Ali Yusuf..", s.12.

¹⁶ Bu olayların Mısırlılarda yarattığı hayal kırıklığı Mustafa Kamil'in sözlerinde barizdir. Mme Adam'a yazdığı bir mektupta "Fransa'nın Mısır'ın ve İslam'ın dostu olacağına inanmakla ahmaklık ediyor olmalıyım... geçmişteki tüm hayallere elveda, benim için Fransa'da sadece siz varsınız." Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev: Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz, İnsan Y., İstanbul, 1994, s.226; Al-Sayyid, *age*, s.163. Faşoda Abbas Hilmi için bir daha toparlanamayacağı feci bir felaket olmuş ve o zamana kadar milliyetçilere destek veren Abbas Hilmi'nin milliyetçilik hevesi sönmeye yüz tutmuştur. Mustafa Kamil Hidiv için şöyle yazmaktadır: "Zavallı Hidiv, Faşoda onu tam bir çaresizliğe tenzil etti, Avrupa'nın Transvaal olaylarındaki tutumunu da gördükten sonra artık kim ciddi ciddi onu İngiltere'ye karşı direnmeye teşvik edebilir?" Al-Sayyid, *age*, s.162-162.

¹⁷ Bearman, *ae*.

¹⁸ Mısır'ın bir Arap hilafeti peşinde koştuğuyla ilgili iddialar hem Abbas Hilmi' yönetiminin daha önceki yıllarında hem de Abbas Hilmi'den önce çeşitli tarihlerde (Hidiv İsmail zamanında) gündeme gelmiştir. Bu konuda bkz. Hourani, *age*, 294-295; Hirsowicz, *age*, 303-306; Gershoni, *age*, s.18-19. Ancak bu yıllarda artık Hidiv'in ajanlarının Arap ülkelerindeki faaliyetlerine dair haberler yoğunlaşmış ve çok farklı kanallardan benzer haberler gelmeye başlamıştır.

adımlarına karşı Arap özerkliğini savunmuş ve Mısır'ın yeni bir Arap hilafeti için uygun bir merkez olduğu propagandasını yapmıştır.¹⁹ Yukarıda belirtildiği gibi Mısır basınının Arap sorunlarına ilgi göstermesi pek nadirdir. Ali Yusuf'un gösterdiği bu ilgi ise kuşkusuz Hidiv'in gösterdiği ilgi ile bağlantılıdır.

El Müeyyed 1901'de Osmanlı Devleti'nin bütün baskılarına rağmen Abdurrahman el Kevakibi'nin *Tebayi-il İstibdad* adlı meşhur kitabını sütunlarında yayınlamaya başladı. Bu kitap tiranlığı eleştiriyor, istibdatın topluma verdiği zararları anlatıyordu ve isim vermese de belli ki Abdülhamid'i hedef alıyordu. Ali Yusuf'un İttihat ve Terakki'ye yaptığı -aşağıda yer verilecek olan- eleştirilere, eleştirilerini geliştirirken kullandığı akıl yürütmeye bakılırsa bu kitaptan çokça etkilendiği anlaşılmaktadır.

1904 ve 1907'de Ali Yusuf'un üyesi olduğu *Cemiyet-i Umumiye*'deki faaliyetleri ilginçtir. *Cemiyet-i Umumiye* 1883'te kurulmuş danışma meclisi niteliğinde bir meclistir. Bu meclise 1902'de seçilen Ali Yusuf'un, Hidiv'le yakın ilişkisine rağmen *Cemiyet-i Umumiye*'ye tam bir temsili sistemin kurulmasını ve bunun yasamada bir milli meclis olarak çalışarak şimdiki sistemin yerini almasını öngören öneriler sunması ilginçtir. Ali Yusuf halihazırdaki sistemi yetersiz ve eksik olarak nitelemiş, seçim kanununun reforme edilmesini, dokunulmazlığın genişletilmesini talep etmiştir. Bu öneriler kendi türlerinin ilklerindedir.²⁰

1907 yılında milliyetçi gazete çevreleri partilere dönüştüğünde (*El Ceride* grubu sonraki yılların *Vafdçı* hareketini haber veren *el Ümma* partisine, Mustafa Kamil'in grubuyla *el Liva* gazetesi ise *el Hizb el Vatani*'ye dönüştü) Ali Yusuf da kurduğu *el Hizb el Islah el Düsturî* ile siyaset sahnesinde yerini almıştı. Ali Yusuf diğer ikisinin tersine aslında bir hareketin lideri değildi, ona inanmış militanları, sempatizanları, kadrosu yoktu. Parti, amacını Osmanlı Devleti'nin Mısır'a fermanlarla ihsan ettiği sınırlar çerçevesinde Hidiv'in otoritesini desteklemek olarak ilan etmişti.²¹ Elbette *el Müeyyed*'in yayın politikası da bu istikametteydi.

II) El Beyan: Ali Yusuf'un İttihat ve Terakki'ye Cevabı

1. *El Müeyyed*'in Kanun-i Esasi'nin İlanı Karşısındaki Tavrı

El Müeyyed'in Kanun-i Esasi karşısındaki tavrı, içinde iki unsur barındırmaktadır. Bunlardan birincisi Kanun-i Esasi'yi (i) onaylayıp propagandasını yapmak, diğeri ise (ii) Kanun-i Esasi'yle birlikte gelen askeri yönetime karşı çıkmaktır. Ali Yusuf kendisi açısından doğal bir zorunluluk olan bu tavrı "*es seyf ve'l hurriyya la yebtun fi kırab vahid*" (özgürlükle kılıç aynı kılıfta durmaz) diyerek ifade etmektedir.

(i) *El Müeyyed*'in Kanun-i Esasi'yi onayladığına şüphe yoktur. Ali Yusuf'a göre Kanun-i Esasi'nin yeniden yürürlüğe konmasıyla gerçekleşen "büyük devrimi" gerek Mısır'da gerek daha geniş Arap dünyasında hiç bir gazete *el Müeyyed* kadar sevinçle karşılamamış ve zaten önceki Abdülhamit dönemini de hiçbir gazete *el Müeyyed* kadar şiddetle eleştirip çeşitli yönleriyle ifşa etmemiştir.

Kendisinin bir tarafta mutlakiyet diğeri tarafta meşrutiyet olduğu zaman takinacağı tavrı zaten herkesin malumudur. Mutlakiyete taraf olmak bir yana

¹⁹ Gershoni, *age*, s.18.

²⁰ Kelidar, "Shaykh Ali Yusuf.", s.15

²¹ Kelidar, "Shaykh Ali Yusuf.", s.13.

özgürlük aşığı olan *el Müeyyed* Abdurrahman el Kevakibi'nin yayınlanması cesaret isteyen *Tebayi'il İstibdad* adlı kitabını sütunlarında yayınlamaya cesaret etmiş tek gazetedir ve bu tür yazıların yayınlanması nedeniyle Gazi Muhtar Paşa tarafından uyarılmış, yayına devam etmesi üzerine defalarca kapatılmıştır.²²

Yalnız Osmanlı Devleti'nde değil Mısır'da bile Kanun-i Esasi'nin uygulanmasını ilk talep eden *El Müeyyed* olmuştur. Bu amaçla 1904 ve 1907'de olmak üzere iki defa *cemiyet-i umumiye*'den karar çıkartmıştır.

Ancak *el Müeyyed*'in Abdülhamid dönemi/meşrutiyet dönemi bağlamındaki tavrında muarızları tarafından kötüye kullanılabilir bir boşluk bulunmaktadır ki bu da Abdülhamid'e karşı takınılan durumla ilgilidir: Kanun-i Esasi'yi onaylamak, Abdülhamid'in küçük düşürülmesinin de onaylandığı anlamına gelmemektedir. Ali Yusuf "şu son devrim"de Abdülhamid'in tahttan indirilmesi için şeyhülislamın verdiği fetvaya itiraz etmemiş ve kendi deyişimiyle "bu amaçla tek harf yazmamış"tır. Kısacası bu konuda *el Müeyyed*'e iftira atılmıştır. Ancak, Abdülhamid tahttan indirildikten sonra hakaretlere uğramış, hakkında küçük düşürücü yayınlar yapılmış ve yargılanması, hatta idam edilmesi dahi talep edilmiştir ki *el Müeyyed* iki sebeple bu tür tutuma şiddetle karşı çıkmıştır.

Birincisine göre, bir hükümdarın kendisine miras yoluyla geçmiş olan tahtından indirilmesi yeterince büyük bir cezadır ve ne kadar suçlu veya ne kadar zalim olursa olsun bundan başkaca bir ceza verilmesine gerek yoktur.

İkincisi Abdülhamid'in kendi yönetimi altında olsun olmasın bütün İslam aleminde kendisine karşı bir saygınlık yaratmayı başarmış olmasıyla ilgilidir. Ali Yusuf'a göre bunun nedeni Abdülhamid'in halifeliğin gereklerini yerine getirerek İslamın koruyucusu ve savunucusu olarak kendini kabul ettirmesidir. Dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlar tarafından ilk defa olarak Abdülhamid Müslümanların büyük halifesi olarak tanınmıştır. Bütün Müslümanların inancına göre Avrupalı Devletler bazen dindarca bir taassupla Abdülhamid'e engel çıkartacak hareketlerde bulunmakta ve onun otoritesini aşındırmaya özel bir çaba göstermekteydiler. Bir sahada yenik düştüğü zaman dünya Müslümanları bunu Hıristiyan devletlerin birlikte hareket etmesine bağlarlardı. İşte bu nedenlerle *el Müeyyed* gazetesi, artık tahtından edilmiş olan sultanın haddinden fazla hakarete uğratılması ve kendisine kötü muamele gösterilmesinin ileride büyük zararlar yaratmayacak olsa bile en

²² Burada Ali Yusuf Kevakibi'nin *Tebayi-il İstibdad* adlı kitabını *el Müeyyed*'te yayınladığını Kanun-u Esasi'ye karşı olmadığını bir kanıtı olarak göstermektedir. Kevakibi'nin kitabını yayınlamak gerçekten de Ali Yusuf'un istibdada karşı olduğunu kuvvetli bir delili olarak gösterilebilir. Ancak istibdat karşıtlığı, Kevakibi'nin siyasi düşüncesinin sadece bir yönüdür. Abdurrahman Kevakibi'yi ayrıca bir Osmanlı karşıtı olarak okumak da mümkündür. Örneğin Abdurrahman Kevakibi bir başka kitabında İslam dünyasındaki düşüşün sebeplerini açıklamaya çalışmakta ve tespit ettiği 86 adet sebebi çeşitli kategoriler altında vermektedir. Buna göre dinsel sebepler kategorisi altında 23 madde bulunmaktadır; siyasi sebepler kategorisinde 16, ahlaki sebepler kategorisinde 17, genel sebepler kategorisinde 9 ve Osmanlı'dan kaynaklanan sebepler adlı ayrı bir kategoride 21 adet sebep bulunmaktadır. Ancak diğer kategorilerdeki pek çok sebep gerektiğinde kolaylıkla Osmanlı Devleti'ne bağlanabilecek niteliktedir. Aynı kitapta Kevakibi Osmanlı Devleti'nin dine büyük hizmetlerde bulunduğu dair yaygın inancın bir yanlısına olduğunu göstermeye çalışır. Bkz. Abdurrahman El Kevakibi, *El A'mal el Kâmila Lil Kevakibi*, [Kevakibi'nin Toplu Eserleri] Muhammed Cemal el Tahhan (haz.), El Merkez Dirasât el Vehda el Arabiyya, Beyrut, 1995, s.393-396.

azından halihazırda pek çok Müslümanın kalbini kıracağına ve Osmanlı Devleti'nin İslam alemindeki prestijine zarar vereceğine inanmaktadır.

Ali Yusuf sonradan Abdülhamit hakkında hakaretimiz haberlerin yayınlanmasının yasaklandığını, hatta hem yurtiçinde hem de yurtdışında yapılan yayınlarla devrik padişahın iyi muamele gördüğünün ilan edilmesine gerek duyulduğunu gördüğünde, nihayet hükümetin de *el Müeyyed*'in tavrını onaylayarak izlemeye başladığı kanaatine varmıştır.

(ii) *El Müeyyed*'in devrime karşı takındığı tavrın ikinci unsuru gazetenin askeri yönetime muhalefet etmesiyle ilgilidir. *El Müeyyed* gazetesi devrimi alkışlamak, savunmak ve anlatmak adına ne kadar yayın yapmışsa aynı şekilde bu “inkılab-ı mes’ud”u ortaya çıkartan “heyet-i muhtereme”yi ikaz etmek için de en çok çaba gösteren gazete olmuştur. Yine burada da *el Müeyyed*'in övmek ve alkışlamanın ötesindeki tavrı muarızlarının kullanacağı bir boşluk yaratmaktadır ve Ali Yusuf'a kalırsa bu boşluk da iftira atılmak suretiyle gazetenin aleyhinde kullanılmıştır.

Ali Yusuf Osmanlı Devleti'nin geleceği ve İslam hilafetinin bekası ve korunması bakımlarından böylesi bir devrimi gerekli ve zorunlu görmekle beraber devrimin biçimine ve gerçekleşme şekline karşıdır. Açıklamak gerekirse; devrim sonrasında Ali Yusuf özgürlük savaşçıları alkışlamış ve meşrutiyetin devlete ve millete ne kadar yararlı olduğunu anlatmak için çok sayıda makale yayınlamıştır. Fakat korktuğu bazı gelişmelerden söz etmekten, çekinceler ileri sürmekten de geri durmamıştır. Yalnız gazete sayfalarında değil davetli olduğu bazı toplantılarda yaptığı konuşmalarda da bu tavrını yansıtmıştır. Meşrutiyetin ilanından sadece beş gün sonra Beyrut'ta yaptığı bir konuşmada bir yandan orduya teşekkür etmiş, diğer yandan ordunun siyasete karışmaması, yalnızca uzaktan anayasanın koruyucusu ve nıgehânî²³ sıfatıyla kendi askerlik işleriyle uğraşmaları gerektiğini söylemiştir.

Oysa askerler İttihat ve Terakki üyesi sıfatıyla yönetimin her alanına hariçten ya da içeriden müdahale etmeye başlamışlardır. Bunun sonucu ise mecliste iki grup arasındaki dengenin ortadan kalkması olmuştur. Gruplardan biri ordunun nüfuzunu kullanarak diğerine üstün gelmiş ve aralarındaki tartışmalar çatışmaya dönüşmüş, karşılıklı olarak birbirlerini kesmeye (*müzabaha*) başlamışlardır. Meşrutiyetin yeni ilan edilmiş olduğu ve uygulamaya da yeni yeni yansıdığı bir dönemde merkezdeki bu üzücü çatışma hem anayasal hayata büyük bir darbe vuracak hem de devletin bekası açısından büyük bir tehlike ortaya çıkaracak niteliktedir. 31 Mart Vakası bu kutuplaşmanın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Zira askeri destekten mahrum olan taraf mücadeleyi devam ettirebilmek için aynı muarızları gibi askeri güce sahip olmak istemiştir. Bundan çıkarılacak sonuç ordu siyasete karışmaya devam ettiği müddetçe Osmanlı Devleti için bir tehlikenin var olacaktır.²⁴

²³ Bu terim İttihat ve Terakki üyelerinin kendilerine yakıştırdığı bir isimdir ve “gözcü”, “bekçi” anlamlarına gelmektedir.

²⁴ Ali Yusuf görüşlerini daha iyi ifade etmek üzere Mısır'ı ziyaret eden Cemil Paşa'yla [“Cerrahan-ı meşhura-i Osmaniyeden ve zannedersen İttihadiyeden” dediği bu paşa Cemil Topuzlu olmalıdır.] aralarında geçen bir sohbeti aktarmaktadır. Ali Yusuf Mısır Maarif-i Umumiye Nazırı Sa'd Paşa'yla birlikte Cemil Paşa'ya Meclis toplandıktan sonra İttihat ve Terakki'nin devlet işlerinde etkili olmaya devam edip etmeyeceğini sormuşlardır. Ali Yusuf'un aktardığına göre Cemil Paşa “evet, meşrutiyet tam anlamıyla yerleşene kadar cemiyet meclisi denetim altında tutacaktır” cevabını vermiştir. Cemil Paşa “bu durumda meclisin şeref ve haysiyetine dokunmaz mı, milletvekillerine olan güven sarsılmaz mı?”

Eğer İttihat ve Terakki kendini askerlerden soyutlayabilirse Cemiyetin ortadan kalkmasının arzu edilmesi bir yana, varlığı, meşrutiyetin korunması ve güçlendirilmesi bakımından zorunlu olan bir siyasi parti haline gelebilir. Fakat Cemiyet nüfuzunu artırmak için orduya dayanırsa meşrutiyetin ruhunu ihlal eder ve bu durumda yalnızca bir şahıs diktatörlüğü gitmiş, yerine bir cemiyet diktatörlüğü gelmiş olur. Bir farkla ki o şahıs Osmanlı iktidarı üzerinde irsi olarak hak sahibi iken, cemiyet, Osmanlı toplumunun çeşitli tabakalarından insanlardan oluşmaktadır ve dolayısıyla cemiyeti oluşturan her bir bireyin ona denk bir benzerini veya bir muarızını bulmak mümkündür. Benzerler haysiyetçe kendisine denk olsun ya da olmasın başkalarının diktatörlüğüne katlanamazlar. Bu nedenle meclis toplandıktan sonra Cemiyetin siyasi tartışmalarda bile rakiplerini ordu ve süngü ile susmaya zorlaması 31 Mart Vakası gibi daha pek çok olayın ortaya çıkmasına sebep olabilir ve meşrutiyeti yerleştirme adına yapılan uygulamalar da tam tersine büyük ayrılıklara sebep olabilir.

El Müeyyed İdare-i Örfiye'nin devam etmesini onaylamamıştır ve onaylamamaktadır. Çünkü idare-i örfiye kanunların tanınmaması, herhangi bir konunun askeri ya da sivil yaşamla ilgili bir kanun ya da kurala az çok temas etmesinden yararlanarak son derece keyfi uygulamaların yürürlüğe konabilmesidir. Hükümetler devrim anlarında ya da savaş sırasında ele geçirilen yerlerde zorbalardan ya da kışkırtıcıların verebileceği zararın önüne geçmek için geçici olarak idare-i örfiye ilan ederler. Ancak emniyet sağlandıktan sonra idare-i örfiye sona erer ve olağan kanunlar yürürlüğe girer. Bundan sonra suçlular kanunlarda öngörülen cezalara çarptırılır ve infaz edilirler. Yoksa idare-i örfiye'nin intikam almak ya da bir takım amaçlara ulaşmak amacıyla devam ettirilmesi söz konusu olursa bu baskı sonradan kamuoyunun isyan etmesine sebep olur ve bireyler birbirlerine karşı harekete geçmeye başlarlar ki bundan daha büyük bir tehlike düşünülemez.

Zorba bir hükümdarın zulmü ile bir kaç kişinin zulmü ve zorbalığı arasında bir fark vardır. Birincisinde bireyler zalim hükümdarın gidip yerine adil bir hükümdarın gelmesi için dua edebilir ya da ellerinden geliyorsa onu tahttan indirebilirler. İkincisinde ise durum çok farklıdır. Ali Yusuf'un iddiasına göre bütün Mısırlılar idare-i örfiye'nin devam ettirilmesini bu şekilde değerlendirmektedir. Diğer gazetelerin şu anki yönetime düzdüğü övgülere aldanmamak gerekir. Bu tutum genel bir kuraldan dolayıdır: “*En nas me'a 'l kaim*”. [“İnsanlar ayakta kalanın yanında olurlar.”]

2.El Müeyyed'in Arap Hilafeti Hakkındaki Düşüncesi

El Müeyyed'e bir Arap hilafeti peşinde koştuğu iddiasıyla yöneltilen eleştiriler büyük ölçüde Ali Yusuf'un Hidiv Abbas Hilmi ve İzzet Abid Paşa'yla yakın ilişki içinde olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Ali Yusuf -Osmanlı hilafeti ile ilgili kendi görüşleri bir yana- halen bağlantılı olduğu ve dostluklarına sahip çıktığı bu her iki şahsiyete yöneltilen eleştirileri de yanıtlamak durumunda kalmıştır.

Ali Yusuf'a göre sahibini korumaya yarayan bir silah nasıl onun öldürülmesine de sebep olabilirse Abdülhamid de hilafeti yükseltmek ve yüceltmek adına çok çaba sarfetmiş ve aynı ölçüde bu makamdan korkmuştur. Abdülhamid Kureyş soyundan

sorusu üzerine bir süre sessiz kalmış ve ardından “meclisin hissedeceği derecede bir denetim ve meclis toplanmış iken müdahale olmaz sanıyorum” diye cevap vermiştir.

ya da akraba bir Arap ailesinden birinin çıkıp hilafet için hak iddia etmesinden ve bunun için halkı ayaklanmaya çağırmasından büyük bir korku duyardı.²⁵ Onun bu korkusu herkesçe bilindiğinden birileri için ‘Arap hilafeti peşinde koşuyor’ suçlamasında bulunmak da son derece revaçtaydı; bu *el Müeyyed*’in de başına gelmiştir.

Ali Yusuf’a göre Abdülhamid kutsal İslam hilafetinin korunması konusunda son derece özenliydi ve hilafetin şanını yükseltme konusunda bütün diğer Osmanlı padişahlarından daha çok çaba göstermişti. İslamiyette hilafetin kutsallığı ile saltanatın gücünü birbirinden ayırma zorunluluğu bulunmamaktadır. Gerçekte halife elbette Osmanlı Devleti’nde hüküm süren padişaktır. Şeriati korumayan bir padişah padişah kalamayacağı gibi, toplumun bütün sınıflarına yayılan adaletli bir yönetim kuramayan bir halife de halife kalmaz.

Mısır Hidivi’nin bir Arap Hilafeti kurmak yönünde çabalar gösterdiğine dair iddialar ise iftiradır, daha da ötesi saçmalaktır. Ali Yusuf’a göre bunu fark etmek için Mısır Hidivi Abbas Paşa’nın Arnavutluklu Mehmet Ali Paşa’nın soyundan Abbas bin Tevfik bin İsmail bin İbrahim olduğunu hatırlamak kâfidir. Yani damarlarında bir damla bile Arap kanı yoktur.²⁶

Öte yandan herkesin gıptayla baktığı ülkesi, direnç gösteremeyecek durumda olan her yeri istila etmeye hazır Hıristiyan bir büyük devletin işgali altında iken

²⁵ Ali Yusuf burada Cemalettin Afgani’nin Abdülhamit’in ruh halini tarif etmek üzere kendisine “Araplardan, Moritanya ya da Senegal ormanlarından felçli bir adam «hilafet benim hakkımdır» diye ortaya çıksa Abdülhamid’in uykusu kaçır” dediğini aktarmaktadır.

²⁶ Ali Yusuf’un Hidiv’in Arap olmadığı, bu nedenle de Arap halifelığının peşinde koşmasının mantıksız olduğu yolundaki argümanında bir sorun bulunmaktadır. Rakip bir halife adayının Kureyşli bir Arap olması elbette ona bu mücadelede güç katacak ve Arapları cezbedebilecektir. Ancak “damarlarında bir damla bile Arap kanı olmayan” (ancak Abdülhamit’ten farklı olarak tamamıyla Araplardan oluşan ve daha önce bir hilafet merkezi işlevini görmüş bir ülkenin hükümdarı olan) Hidiv, eğer koşullar uygun olursa damarlarında bir damla bile Arap kanı olmayan Abdülhamid kadar güçlü bir aday olabilir. Sonuçta Ali Yusuf Arap olmayan Abdülhamid’in halifelliğini kabul ettiğine göre Arap olmayan bir başka kişiyi de halife olarak kabul etmesinin önünde mantıksal bir engel yoktur. Hidiv’in bağımsız ve daha geniş bir Arap devleti kurmak istediği varsayılırsa -kendisi değilse bile muhtemelen siyasi güçten mahrum tutulacak- bir Arapın, örneğin Mekke Şerifi’nin halife olmasını istemesi mantıksız değildir. Daha önce 1811 yılında Mehmet Ali Paşa’nın Vahhabileri kovmak üzere padişah adına girdiği ve kontrolü altına aldığı kutsal kentler Mısır’ın elinin altındadır ve burada üstesinden gelemeyeceği ciddi bir güç odağı bulunmadığından deyim yerindeyse Hicaz, Mısır’ın arka bahçesi niteliğindedir. Nitekim 1901’de Osmanlı yanlısı bazı Mısırlıların Hidiv’in bağımsız bir Arap sultanlığı kurma hedefinin olduğunu ve bu amaçla Kevakibi’yi Mekke’ye gönderdiğini ifade eden ihbarları olmuş ve bunlar İstanbul’daki İngiliz büyükelçisinin raporlarına yansımıştır. Bkz. Elizier Tauber, *The Emergence of The Arab Movements*, Frank Cass, London, 1993, s.339, dn.2. Abdurrahman el Kevakibi yalnızca Mekke’ye gitmemiş, Hidiv’in bağladığı maaşla Arabistan, Doğu Afrika ve Hindistan’ı kapsayan altı aylık bir seyahat yapmıştı ve denildiğine göre görevi Arap hilafeti için zemin yoklamaktı. (Tauber, *age*, s. 26.) Arap hilafeti üzerine çok ses getiren bir başka kitap daha kaleme almış olan ve neredeyse ırkçılığa varacak kadar Arapları yücelten Kevakibi *Umm el Kura* adlı bu kitabında İslam dünyasının merkezinin Arabistan olması gerektiğine dair 26 adet gerekçe saymış ve ardından aslen bir kurmaca olan kitabındaki figürlerinden birine (bir Hintli Müslüman delegeye) halifenin Arap olması gerektiğini söylemişti. (Bkz. El Kevakibi, *age*, s.390-392 ve 397-398).

Osmanlı Devleti'nin egemenliğine saldırması ve halifelik makamını elinde bulundurmasına karşı çıkması makul değildir. Hidiv kendi ülkesininin yabancı işgalinden kurtulmasının ancak başta Osmanlı Devleti'nin, ardından Avrupa'nın dostane çalışmalarının ürünü olabileceğini kestirebilmek için gerekli asgari bir siyasi öngörüye elbette sahiptir.²⁷

Sonuçta Ali Yusuf, Mısır'da "kudretli Hidiv'den amele güruhuna" kadar Nil vadisinde veya diğer yerlerde bir Arap hilafeti kurulması amacını taşıyan herhangi bir eğişimin şimdiye kadar duyulmuş şey olmadığını söylemektedir.²⁸

3.El Müeyyed İttihat Terakki'nin Abdülhamit Dönemi Ricaline Davranışlarını Tasvip Etmiyor: El Müeyyed ve İzzet Abid Paşa

"Bilindiği gibi zina yapan bir kadının recm edilmesi sırasında Hz. İsa 'Günahı olmayan ilk taşı atsin' demiştir. Rical-i devletten taşı ilk kim atabilir, kim diğerlerini recm edebilir? Asıl hata mutlak hükümetin varlığında ve düzenindeydi, tek tek kişilerde değil. Herkesin az çok içinde yer aldığı bir hatada hatası az olanların hatası çok olanları aşağılaması makul olamaz."

El Müeyyed 31 Mart Vakası sırasında olaya katılanların katılma derecelerine ve yaptıklarına bakılarak idama, müebbeten ya da belirli bir süre için kalebentliğe mahkum olmalarını olağan karşılamaktadır. Ancak olaya hiçbir şekilde katılmamış olup suçları önceki dönemin adamlarından olmaktan ibaret olanlardan bazılarının yargılanması, çoğunun da yargılanmadan, sorgulanmadan sürülmeleri, rütbe ve nişanlarının geri alınması anlayışla karşılanacak bir şey değildir. Daha da ötesi Abdülhamid'e yakınlıkları dolayısıyla elde ettikleri servetlerinden başka kendilerine miras kalmış olan mülkleri de hacedilmiştir ki bu tam bir adaletsizliktir.

Cezalandırılan memurların suçu meşrutiyetin ilanı sırasında Abdülhamid yönetiminin bir parçası olmalarıdır. Ancak yine geçmişte Abdülhamid yönetiminin bir parçası olan, buna karşın meşrutiyetin ilanından önce görevinden alınmış ya da bir şekilde sonradan gözden düşüp Abdülhamid'in hışmına uğramış bir memur grubu daha vardır ki bunlar şu an anayasanın koruyucuları ve özgürlük savaşçıları olarak görülmektedirler. Bunların rütbeleri, nişanları ve mülklerine elbette dokunulmamıştır. Ali Yusuf'a göre işte bu tür uygulamaların Mısır'daki Fatımi halifesi *El Hakim Bi Emruhu*'nun yönetiminden hiçbir farkı yoktur.

El Müeyyed'in İzzet Abid Paşa'yla ilişkisi olduğuna dair iddialar daha ciddidir, zira İzzet Paşa'nın bağımsız bir Arap devleti ya da Arap hilafeti kurmaya çalıştığı düşünülmektedir. Nitekim *el Beyan* adlı broşürde bu konuya açıklık getirmek üzere ayrı bir başlık açılmıştır.

²⁷ Ali Yusuf burada bir gerçeğe temas etmekle birlikte, aslında yukarıda değinildiği gibi 1904, hatta belki de 1898 öncesinin bir gerçeğine temas etmektedir. İngiltere ile Fransa arasındaki *entente cordiale*'nin yürürlüğe girişinden itibaren Osmanlı Devleti'nin diplomatik desteğinin ağırlıklı bir önemi kalmamıştır.

²⁸ Oysa Kevakibi'nin propagandası dışında (bkz dn 26) Hidiv'in bunu gerçekleştirmeye çalıştığına dair daha pek çok işaret vardır ve Hidiv'in kendi açıklamaları da bu çerçevenin içine oturmaktadır. Bkz. L. Hirszowicz, "The Sultan and the Khedive, 1892-1908", *Middle Eastern Studies*, Cilt 8, Sayı 3, Ekim 1972, s.287-311.

İlk olarak Hidiv Abbas Hilmi, İzzet Abid Paşa ve *el Müeyyed* devrime karşı ortak bir komplo kurmakla suçlanmaktadırlar. Buna göre Hidiv meşrutiyete karşıdır ve İzzet Abid Paşa'yla birlikte eski rejimi geri getirmek üzere *el Müeyyed* aracılığıyla İstanbul'da bir gazete yayınlamayı, bu gazetede mutlakiyetin savunulmasını planlamaktadır. Halil Hamade bu amaçla Evkaf Müdürlüğü'ne getirilmiş ve söz konusu proje için buranın bütçesinden *el Müeyyed*'e 2.000 lira verilmiştir.

Ali Yusuf'un pasajlar aktardığı makaleye bakılırsa *Tanin* de İzzet Abid Paşa'nın *el Müeyyed*'in hisselerinin çoğunluğunu satın aldığı haberini yazmış, diğer bazı gazeteler de bu haberden yola çıkarak yorumlar yapmıştır. Aynı sıralarda *Doğru Yol* gazetesi bir Mısırlıyla yaptığı bir röportajı yayınlamıştır. Röportajda Mısırlı şahıs, merkezi Mısır olan "irticai" bir örgütle ilgili sorulara yanıt vermiş ve kısaca İzzet Abid Paşa'nın Mısır'da toprak satın almak üzere bir ya da iki evladını gönderdiğini, bunların da *el Müeyyed*'in hisselerinden büyük bir kısmını satın aldığını duyduğunu söylemiştir: "Deniliyor ki bu önemli girişim Devlet-i Aliye'nin İslam alemindeki nüfuzunu kurmak ve topraklarını bölmek amacını taşıyan İslam düşmanlarıyla iki yıldır ittifak kurmuş olan çıkarıcıların düzenlemekte olduğu Arap hilafeti meselesiyle ilgilidir."²⁹

Ali Yusuf bu iddiaları teker teker yalanlamakta ardından İzzet Paşa'nın Arap hilafetinin İslam alemine yarar getirmeyeceğini bilecek akıl ve zekaya sahip olduğunu söyleyerek onun çeşitli yerlerde yaptığı açıklamalara yer vermektedir. Kaldı ki Ali Yusuf'a göre yalnız İzzet Paşa değil bütün İslam alemi İslam ülkelerinin birbirine düşmesinin Avrupa'nın saldırısını davet edeceğini bilir. Asya ve Afrika'daki Arap ülkeleri kurtlarla çevrili koyun sürüsü gibi Avrupa devletlerinin sömürgeleriyle çevrilidir ve bunlardan birinin sürüden ayrılması durumunda kurt tarafından yutulacağını bütün İslam alemi bildiği halde Türkçe gazetelerin bilmemesi tuhaftır. İzzet Paşa ünlü İngiliz gazeteci Lucien Wolf'la yaptığı bir röportajda şöyle demişti:

"Her ne şekilde olursa olsun Arapların Osmanlı egemenliğinden ayrılması çıkarlarına aykırıdır. Çünkü Araplar kendi kendilerine hükmedecek olurlarsa adeta bir anarşi ortaya çıkar ve bir büyük halife yerine bu sefer on iki halifeyle karşı karşıya kalınır. Dolayısıyla Arapların hilalin gölgesinden ve Kanun-i Esasi'den başka sığınacak yerleri yoktur."

Bunun ardından Wolf'un Yemen'de İmam Yahya'nın halifelik iddiasında bulunmasını onaylayıp onaylamadığıyla ilgili bir sorusuna İzzet Paşa şöyle cevap vermiştir:

"İstanbul'un fethinden beri Osmanlı askerlerinin kuramadığı nüfuzu takviye eden Hicaz Demiryolunun gerçek sahibi benim. Bu fikri önceki padişaha vermemdeki amaç yalnızca hacıların rahatını sağlamak değildi, aynı zamanda hilafet ve saltanatın nüfuzunu ve sempatisini sağlamaktı. Halen bu görüşteyim, çünkü Abdülhamid'e karşı muhlis olduğum gibi V.Mehmet'e de muhlisim, ne Yemen'de ne de başka bir yerde padişahın nüfuzuna zerre kadar halel gelmesini istemem."

Ali Yusuf İzzet Abid Paşa ile olan dostluğunu gizlememekte, sahip çıkmaktadır. Ancak Ali Yusuf İzzet Abid Paşa'nın bağımsız bir Arap Devleti kurmak istediğine inanmadığı gibi herhalükarda onunla dostluğunun siyasi bir

²⁹ "İslam düşmanı yabancı bir el" in Arap hilafetine ilgi gösterdiğine dair istihbarat ve haberler sonradan gelmeye devam etmiştir. Bkz. N. Sinan Turan, *Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2004, s.126-127.

temelinin olmadığını belirtmektedir. İzzet Paşa kudret sahibi iken çok sayıda dostu bulunmaktaydı ve bu dostlarından herhangi birinin İzzet Paşa'yla yakınlığından dolayı ayıplandığı duyulmuş şey değildi. Bugün İzzet Paşa iktidardan düşmüş birisidir ve o zamanlar etrafında olan çok sayıda dostunun bir kısmı da şu an iktidardadır.

Bir sultanı indirmiş, bir başkasını saltanat ve hilafet koltuğuna oturtmuş ve Abdülhamit dönemi ricalini mahvetmek, perişan duruma düşürmek için türlü türlü önlemler icat etmeye koyulmuş olan şimdiki hükümete karşı durmakta İzzet Paşa'nın ne gibi bir çıkarı olabilir? Hükümet İzzet Paşa'nın Londra'da sükunet içinde vakit geçirmekten başka bir amacı olmadığına ikna olmalıdır.

Sonuçta *el Müeyyed* bir kişinin hatırı olsun diye bir büyük devleti gücendirecek değildir. Ancak "Abdülhamid'in şerr ve gazabından bile korkmayarak doğruyu yazmaktan çekinmeyen *el Müeyyed Gazetesi*," hakkaniyet öyle yapmasını gerektirirse, bugünkü yönetimin "kahır ve gazabını" da göz ardı etmeyi bilir. "Müstebitlerin yaptıklarını ibret olarak gözler önüne seren tarih, bir bakmışsınız bugün adalet ve kutsallığından bahsedilen hareketleri ve icraatı da ölçüp biçmiş ve onunla ilgili bir karar vermiştir."

4.El Müeyyed İttihat ve Terakki'nin Yönetim Üzerindeki Etkisini Nasıl Değerlendiriyor

El Müeyyed hükümete karşı askerlerden güç alan gizli bir örgütün varlığına, bu örgütün etkisini günden güne artırdığına, saltanatın selametine karşı büyük bir tehlike oluşturacağına inanmaktadır. Bunun temelini iki aydan beri İstanbul'da her konuya el atan İdare-i Örfiye'nin varlığı oluşturmuştur. Söz konusu idarenin icraatının 31 Mart vakasına katılanlarla sınırlı olması gerekirken yetkisi her istenilen kişiye uygulanmış ve bu durum kişisel özgürlükleri tehdit ederek herkesi korkutmaya başlamıştır.

El Müeyyed basın içinde İdare-i Örfiye'den çıkar sağlayan, rahata eren ve hep devam etmesini isteyen bir kesimin "riyakârane bir alkış" tuttuğunu gözlemlemektedir. Oysa daha Kanun-i Esasi ve özgürlük dünyasına hoşgeldin derken [istikbal ederken] devrim istibdat ruhuna geri dönmüştür. Devrimle insanların yaşamında aslında bir şey değişmemiştir. Sözü edilen basının alkışları dürüst insanları şaşırtmaktadır. Dr. Şibli Şümeyyil'in sözleri hem bu alkışlayanların ruh halini hem de aslında iki dönemi bir birinden ayıran ciddi bir değişiklik olmadığını ustaca ifade etmektedir:

"Her yazısında kutsallığından bahsettiği yeni yönetimi övmekle meşgul olan gazeteciler övmeyi ve methiye düzmeyi unuturlarsa övdükleri kişilerin gözünden düşerek onların aleyhlerine dönmelerinden veya darılıp intikam almaya kalkışacaklarından korkuyor gibi görünüyorlar. Şimdiki yönetim Abdülhamit yönetimini hatırlatıyor; çünkü o zamanlarda herkes şükür ve hamd ile namaz kılar ve yer ve içer ve uyur ve oturur ve kalkar ve hatta vefat ederdi. Bugüne baktığımızda insan karar veremiyor: acaba halen eski yönetimde miyiz, yoksa devrim döneminde mi?" (*el Mahrusa Gazetesi*, 23 Haziran 1909)

En korkuncu da İdare-i Örfiye'ye alışılmaya başlanmasıdır. Bundan sonra askerden başka bir gücün millete hakim olamaması arzusu gerçekleşmeye başlıyor. Gazetelerdeki yorumlar İstanbul ahalisinin askeri yönetime alıştığına ve söz konusu yönetimle uzlaştığına işaret etmektedir. İstanbul gazetelerinin askerlerin mülkiyeye el atmasını onaylaması ülke yönetiminin askerlere ihale edilmesini tercih

ettirmektedir. İdare-i Örfiye ise asmak, hapse atmak, küreğe mahkum etmek, *nakiy* eylemek ve mallarını müsadere etmek gibi şeylerin kararını Kanun-i Esasi ve milleti temsil eden Meclis-i Mebusan'ın gözü önünde veriyor ve açıkça "İstanbul ahalisi Kanun-i Esasi'nin ilanından beri ancak İdare-i Örfiye zamanında rahat buldu" nakaratını tekrar etmekten sıkılmıyor.

Sonuçta öyle anlaşılıyor ki geçen 10 Temmuzda Kanun-i Esasi üzerinde döndürülmek istenen çark (idarenin bu yolla harekete geçirilemediği tecrübeyle kanıtlandığından) bu sefer İdare-i Örfiye adı altında istibdat eksenine oturtulmuş ve nihayet böylece çark dönmeye başlamıştır. Çark bilindiği gibi ilk hareketini nasıl yaparsa sonsuza kadar aynı şekilde döner. Yoksa devletin her makamında neden askeri yönetim baskın olsun ve neden askerlerden güç alan İttihat ve Terakki Cemiyeti Meclis-i Mebusan'a ve kabineye üstün olsun. Bugünkü yönetim İngiliz yönetimi altındaki Mısır'ı andırmaktadır. Öteden beri Mısır'da Mısırlı bakanların yanında İngiliz müsteşarlar bulunur; şimdi de İttihat ve Terakki bakanların yanında müsteşar adı altında vasiler bulunduruyor. Osmanlı nazırları bir anlaşmazlık durumunda hemen istifa ediyorlar; Mısırlı bakanlar için de durum aynıdır: müsteşarla anlaşmazlığa düşen bakan istifa eder, yeni bakan gelir, müsteşar yerinde kalır ve yönetmeye, nüfuzunu kullanmaya, hükmetmeye devam eder.

Benzetmeye devam edilecek olursa şöyle bir soru ortaya çıkacaktır: Meclis-i Mebusan İttihat ve Terakki'nin ordudan aldığı kuvvetle hükümete hükmetmesini ve ona üstün gelmesini saltanatın aleyhinde görür ve Cemiyetin ilga edilmesini isterse veya siyasetler ile askerler arasında bir anlaşmazlık ortaya çıkıp da idari ve siyasi işlere müdahale etmekte olan bir kumandanın komutası altındaki üç ordunun ilişkisini kesmek [*kat'-ı rabıta*] isterse bu iki önemli mesele nasıl çözümlenir ve bunun çözümü sırasında ortaya çıkacak olan felaketi durdurabilecek kuvvet hangisidir? Cemiyet veya üç ordu bir kalemde feshedilebilir mi?

Ali Yusuf bu noktada Abdurrahman el Kevakibi'nin *Tebayi-il İstibdat*'taki bir pasajını hatırlatmaya gerek duymaktadır. Kevakibi şöyle diyordu:

"İnsanlar özgürlüğe talip olmaz da sadece müstebit aleyhinde kin besleyip ayaklanırlarsa istibdattan kurtulmak için değil intikam almak için hareket ederler ve bundan bir fayda elde edemezler. Çünkü başarılı olurlarsa bir hastalığı diğer bir hastalıkla değiştirmiş, bir müstebidde bir diğer müstebidle karşı gelmiş olurlar. Onları harekete geçiren şey yine istibdat suyuyla yıkanmış olduğundan bundan da bir fayda elde edemezler. Müzmin bir hastalık daha şiddetli bir hastalıkla değiştirilmiş olur."

Sonuçta Ali Yusuf'un "uzun yıllar zulmün kendileri üzerindeki etkilerine karşı mücadele etmiş ve yine de yüksek ahlaki niteliklerini korumuş olan soylu Osmanlı milleti" için temennisi şudur: "Süslü sözlere aldanmayıp Kanun-i Esasi'nin yalnız adıyla ve adalet adı altında yalnızca kişisel intikamla yetinmesin. Milli egemenliğin şahsında somutlaştığı mebuslarından kanunun korunmasını ve Kanun-i Esasi'nin gücünün ülkeyi tahrip eden ve diğer milletlerin de kalbini kıran kişilerin gücüne üstün hale getirilmesini talep etsinler".

Sonuç

Ali Yusuf *el Beyan*'da bir yıl önce desteklediği devrimi şiddetle eleştirmekte, kendisinin yönelim değiştirdiği yolundaki eleştirileri cevaplamaya çalışmaktadır. Buna karşılık yaptığı bütün eleştirilere rağmen Ali Yusuf, hem ismi verilmeyen mebusla yazışmasında hem de *el Beyan*'a yazdığı sonuç bölümünde halen Osmanlı

Devleti'ni desteklediğini, halen halifeye bağlı olduğunu, *el Müeyyed*'in Osmanlı topraklarına girişinin yasaklanmasının dahi bunu değiştiremeyeceğini söylemektedir. Ali Yusuf özellikle İdare-i Örfiye'ye karşıdır ve bunu temellendirdiği düşünceler devrimin daha ilk günlerinde kendisi tarafından ifade edilmiştir.

Ancak Ali Yusuf'un özellikle Arap hilafeti ve Osmanlı Devleti'ne yönelik genel tavrıyla ilgili bazı eleştirilere cevap verirken geliştirdiği argümanlarında bazı zaafaların da mevcut olduğu belirtilmelidir. *El Müeyyed*'in hisselerinin büyük bir kısmının İzzet Abid Paşa tarafından satın alındığı, Hidiv'in arzusu ve Halil Hamade'nin yardımıyla İstanbul'da Abdülhamit yanlısı bir gazete çıkaracağı vb. dedikodular Ali Yusuf tarafından kolayca savuşturulmuştur. Sonuçta *el Müeyyed*'in hisselerine kimlerin hangi oranda sahip olduğu mahkeme kayıtlarında mevcuttur ve Hidiv ve Halil Hamade'yle birlikte bir komplo hazırlığı içinde olduğunu kanıtlayacak herhangi bir şey de bulunmamaktadır. Ali Yusuf'un da dediği gibi bunlar gerçek olsaydı Halil Hamade terfi ettirilmek yerine Fizan'a tayin edilirdi. Bunlar *el Müeyyed*'e yöneltilen iddiaların Ali Yusuf tarafından kolaylıkla savuşturulan kısmıdır. Ancak Hidiv'in Arap hilafeti peşinde olduğu ve Ali Yusuf'un da onu desteklediği yolundaki iddialar aynı kolaylıkla yanıtlanabilecek, aksi kanıtlanabilecek cinsten değildir. Bu yıllarda Mısır İslami bir merkez olarak öne çıkartılmaya çalışılmaktadır ve bu da Hidiv'in Arap hilafeti projesiyle ilgilidir; *El Müeyyed* de bu konuda üstüne düşeni yapmaktan geri durmamaktadır.³⁰

Herhalükarda daha önce İngilizlerin ve İngilizleri destekleyen *el Mukettem*'in Mısır'daki faaliyetleriyle ilgili Bab-ı Ali'ye istihbarat da sağlayan³¹ Ali Yusuf'un tavrı 1909'da çok daha farklıdır. Bu tavır değişikliğini yalnızca Ali Yusuf'un Hidiv'in emellerine hizmet etmesiyle açıklamak doğru değildir. Birincisi Ali Yusuf'un iradesi Hidiv'in iradesinin yanında erimiş, kendisi bağımsızlığını yitirmiş değildir. Hidiv'e muhalif olan gruplarla da ilişkisi olduğu gibi Abduh'un Mısır Müftülüğünden azledilmesi söz konusu olduğunda Hidiv'i desteklemekten geri durmuş, tersine Hidiv'le Abduh arasında uzlaştırmaya yönelik aracılık yapmaya çalışmıştır. İkincisi, tavır değişikliği yalnızca Ali Yusuf'la ilgili değildir. Ali Yusuf ısrarla tavrında bir değişiklik olmadığını iddia etmektedir; buna karşın Ali Yusuf devrimin 1908'deki görüntüsü ile 1909'daki görüntüsü arasında ciddi bir fark görmektedir. Muhtemelen Hidiv'in desteği ve Osmanlı Devleti'ne karşı değişen politikası nedeniyle Ali Yusuf Osmanlı Devleti'ne daha bağımsız bir noktadan bakabilme olanağına sahip olmuştur. Bu yeni perspektif onun 1904 ve 1907'de *Cemiyet-i Umumiye* üyesi olarak parlamenter sistem lehine reformlar talep eden önerileriyle uyumlu daha demokratik bir perspektiftir. Ali Yusuf için 1908'in vaatleri 1909'da yerini hayal kırıklığına bırakmıştır ve askeri yönetim alışılan bir şey haline gelmeye başladığından gelecek de pek parlak görünmemektedir.

³⁰ Bu konuda Bab-ı Ali'ye ulaşan 1907 tarihli bir ihbar mektubu için bkz. Mir'at-ı Türkiyya Gazetesi Sahibi ve Muharriri Mehmet Safa'nın mektubu, *Y.EE* 128/110.

³¹ Şeyh Ali Yusuf'un Mektubu, 30.z.1313, Y.PRK.BŞK 46/41.

KAYNAKLAR

- Ayalon, Ami, *The Press in the Arab Middle East: A History*, Oxford University Press, Oxford, 1995. "Egypt Quest for Cultural Orientation", *The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies*, Tel Aviv University, 1999
- Baktaya, Adil, "19.Yüzyıl Suriye'sinde 'Nahda'yı Hazırlayan Sosyoekonomik Koşullar ve 'Nahda' İçinde Beliren Siyasi Eğilimler", *Yayınlanmamış doktora tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2002.
- Badran, Margot *Feminists, Islam and Nation : Gender and the Making of Modern Egypt*. Ewing, NJ, USA: Princeton University Press, 1994.
- Bearman, Perl, "Yūsuf, Alī (1863-1913)", *Encyclopaedia of Islam*, edited by: P. Bearman, Th. Bianquis, C.E. Bosworth, E. van Donzel and W.P. Heinrichs, Brill, 2007, Brill Online, 11 February 2007, http://www.encyislam.brill.nl/subscriber/entry?entry=islam_SIM-8044
- Gershoni, Israel, *Egypt, Islam, and the Arabs : The Search for Egyptian Nationhood, 1900-1930*, Cary, NC, USA: Oxford University Press, 1987.
- Goldschmidt Jr, Arthur ;"Yusuf, Shaykh 'Ali", *Biographical Dictionary of Modern Egypt*, Lynne Rienner Publ., Boulder, 2000, s.230-231.
- "The Egyptian Nationalist Party: 1892-1919", *Political and Social Change in Modern Egypt* içinde, P.M. Holt (der.), Oxford University Press, Londra, 1968, s.308-333.
- Hirsowicz, L.,"The Sultan and the Khedive, 1892-1908", *Middle Eastern Studies*, Cilt 8, Sayı 3, Ekim 1972, s.287-311.
- Hourani, Albert *Arabic Thought In The Liberal Age: 1798-1939*, Oxford University Press, London, 1962. [Türkçesi: Albert Hourani, *Çağdaş Arap Düşüncesi*, çev: Latif Boyacı-Hüseyin Yılmaz, İnsan Y., İstanbul, 1994.]
- Jankowski, James,"Egypt and Early Arab Nationalism, 1908-1922", ", *The Origins of Arab Nationalism* içinde, ed. Rashid Khalidi, Lisa Anderson ve diğ., Columbia University Press, New York, 1991, s.243-270.
- Jankowski, James,"Ottomanism and Arabism in Egypt, 1860-1914", *Muslim World*, Cilt 70, Sayı 3-4, 1980, s.226-259.
- Kelidar, Abbas,"The Political Pres in Egypt, 1882-1914", *Contemporary Egypt: through Egyptian Eyes (Essays in honour of Professor P.J. Vatikiotis)* içinde, Charles Tripp (ed.), Routledge, London, 2001, s.1-21.
- Kelidar, Abbas,"Shaykh 'Ali Yusuf: Egyptian Journalist and Islamic Nationalist", *Intellectual Life in the Middle East, 1890-1939* içinde, Marwan R. Buheiry (der.), American University of Beirut, Beirut, 1981, s.10-21.
- el Kevakibi, A.,*El A'mal el Kâmila Lil Kevakibi, [Kevakibi'nin Toplu Eserleri]* Muhammed Cemal el Tahhan (haz.), El Merkez Dirasât el Vehda el Arabiyya, Beyrut, 1995.
- Al-Sayyid, Afaf Lutfi,*Egypt and Cromer: a Study in Anglo-Egyptian Relations*, Frederick A. Praeger, New York-Washington, 1969.
- Sheehi, Stephen,"Arabic Literary-Scientific Journals: Precedence for Globalization and the Creation of Modernity", *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, DukeUniversity Press Vol. 25, No. 2, 2005, s.438-448.

- Tauber, Elizier, *The Emergence of The Arab Movements*, Frank Cass, London, 1993.
- Turan, N. Sinan, *Hilafetin Tarihsel Gelişimi ve Kaldırılması*, Altın Kitaplar, İstanbul, 2004
- Yapp, M. E., “[Review of] Amira Sonbol, *The Last Khedive of Egypt: Memoirs of Abbas Hilmi II*”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 62, No. 3. (1999), pp. 563-564.
- Ziadeh, Farhat J., “Equality (Kafā'ah) in the Muslim Law of Marriage”, *The American Journal of Comparative Law*, Cilt 6, Sayı. 4, Güz, 1957.